

Զապել Եսայան

Կախաղանները

Երբ Ադանա հասանք, աղետի զարհուրելի պատմություններու մեջ՝ արկածյալներու հոգեբանությունն ամենեն ավելի վրդովող հիշատակը կախաղաններն էին. շատ բան մոռցած ու շատ բանի մասին անտարբեր դարձած էին, բայց կախաղանները դրոշմված էին իրենց մտքերուն մեջ իբրև գերագույն վիշտ մը, գերագույն վիրավորանք մը: Ծեր, թե երիտասարդ, այրի թե սգավոր մայր, երբ կխոսեին այդ օրվան վրա, կարծես կմոռնային իրենց սեփական ցավը: Տեղը հավաքաբար կտառապեր ու սրտմտությունն այն աստիճանի կհասներ, որ երբեմն ընթոստության մը համեմատությունները կստանար:

Մենք տեսեր էինք արդեն Միսաքի մայրը, քամակը ծռած հաղթանդամ պառավ մը, որուն վրա ցնցոտիներն անգամ կարծես հոգի ունեին և կտառապեին: Տեսեր էինք զինքն իր ցավի տագնապներուն մեջ գալարված՝ աչքին առջև ունենալով հարածամ իր կտրիճ, իր գեղեցիկ տղան կախաղանը. լսեր էինք իր ողբագին գանգատը, իր ընդվզող ցավը, իր երկարաձգված հեծեծանքը.

- Վո՛ւյ... վո՛ւյ... վո՛ւյ...

Միշտ հոն էր գրեթե, եկեղեցիին բակին մեջ. ի՞նչ կհուսար և ի՞նչ կսպասեր մեզմե... իր աչքերը վիշտի անհատակ խորություններ էին, պարապի և մթության զգայնությունը կներշնչեին տեսնողներուն, իր կնճռոտած ճակտին վրա գորշ ու ճերմակ մազերու թելեր կիյնային ու ցիրցան ճնթկված քողին ներքևեն. վզին վրա մկանունքները ձգտված, կուրծքը քարացած իր բռունցքի հարվածներեն՝ անիկա

տեսակ մը վախ կներշնչեր մեզի:

- Աչքերս կուրնա՛ն... սա աչքերովս տեսա:

Ու բիբերը կարծես կմարեին կուրնալու տենչանքեն...

Երբեմն, հուշիկ քայլերով կհետևեր մեզի և անսպասելի կերպով կլսեինք իր եղերական և առանց արտասուքի լացը.

- Վո՛ւյ... վո՛ւյ... վո՛ւյ... աչքերս չոր աղբյուր են դարձեր... յավրում. օգնեցեք ինձի... արցունքս չորցեր է ներսի կրակե՛ս, ամա՛ն... օգնեցեք ինձի... սիրտս պահ մը գովացուցեք յավրո՛ւմ, օգնեցեք ինձի. վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ...

Հետո կպաղատեր, տղու պես կկառչեր մեր քղանցքներուն, հանկարծ կփլչեր գետին ու ժամերով կմնար կրկնելով նույն ցավատանջ երգը.

- Աշխարհիս պարծանք էր իր գեղեցկությունը... իր ձայնը և սարերը ու ապառաժները կցնցեր, իր երգերը ժպիտ և արցունք կբաշխեին. կաղնիի պես հասակը շուք կուտար ուրիշներու վրա. ինչպե՞ս չմեղքցան ու կախեցին... հողին որդերուն բաժին եղավ յավրուս, ամա՛ն... ինչպե՞ս ալ չխնայեցին իր կտրիճությանը...

Հետո աչքերը մոլորուն, կարծես փնտրելով իր տղուն ստվերը՝ կաղերսեր.

- Ձայնդ ո՞ր մնաց, յավրո՛ւմ, ինչպե՞ս մարեցավ, աչքերուդ կրակն ո՞ր գնաց, յավրո՛ւմ, ինչպե՛ս մարեցավ...

Գասապ Միսաք աշուղ էր, և կպատմեն, թե իր կախաղան բարձրացած պահուն, երգած է իր արտառուչ երգերեն մեկը, որուն հուզմունքեն սարսռած են նույնիսկ զինքը շրջապատող զինվորները: Կպատմեն նաև, թե իր վերջին խոսքերով հայտնած է, որ ինքը կախաղանի արժանի դարձած է ո՛չ թե այն հանցանքով, որով զինքը դատապարտած են, այլ անով, որ իր վրա դրված հույսերն ի դերև հանած է, և ինքը չէր կատարած իր պարտականությունը, ինքնապաշտպանության գործին մասնակցելով:

- Ես վատ ու թուլամորթ գտնվեցա, անոր համար է, որ կպատժվիմ:

Այդ սարսափելի օրը մենք դեռ չէինք հասած Ադանա, բայց արկածյալները չէին դադար մեզի խոսելե այդ մասին ու գրեթե անոր ընդվզեցնող սոսկումին մասնակից կրնեին մեզի:

- Տավերդ առնե՛մ... կգոչեր կես խելագարված կին մը, օր կանցնի, ջարդերը կնոռնանք, բայց անհկա չենք մոռնար:

Կպատմեին մանրամասնություններ, չէին դադար անդրադառնալե այդ անսպասելի անարդարության վրա: Վիշտով ընդարմացած կիներ կգարթենին հանկարծ, աչքերնին կվառվեր ոխով և անմոռանալի եռանդով, կըսեին, թե ինչպես մեկ ընտանիք երկու եղբայր և քեռայրը կախադան հանած էին՝ միմիայն ինքզինքնին պաշտպանած ըլլալուն համար, թե՛ նույն ընտանիքն փոքրիկ քույրերնին տասնհինգ տարեկան, տեղեկանալով իրողության՝ կաթվածահար եղած, և թե այդ ընտանիքը մայր մը ուներ, որ դեռ կապրե՛ր, դեռ կապրե՛ր...

Երբեմն շփոթված եղերական դրվագներն՝ կկարծեինք, թե արկածյալները կչափագանցնեին, թե իրենց խոսքերը հիվանդ և գերգոգոված երևակայության պտուղներ էին, բայց օտարներն ալ կվկայեին այդ մասին:

Օր մը, խոսելով այդ նյութին վրա՝ եվրոպացի հիվանդապահուի մը կհավաստեր, թե վիշտն արտակարգ և ահռելի եղած էր. հիվանդները կմերժեին խնամվիլ և վիրավորներն արյունոտ և բաբախուն վերքերու վրայն բզկտելով կհանեին վիրակապերը և հեռուն կնետեին. հիվանդանոցներու մեջ վշտագին սարսուռ մը կնոլորեցներ տենդահարները, և ամենքն ալ մղձավանջե բռնված կկարծեին տեսնել կախադանները: Կույրեր, անկարներ, և անդամահատյալներ իսկ փախչելու կփափագեին և ամենքն ալ կնախանձեին անոնց վրա, որոնք մեկ հարվածով մեռած էին արդեն:

Մինչև այն օրը, որ Ստամբուլեն լուր եկավ, թե մահվան դատապարտությունները բեկանված են, մինչև այդ պահը ժողովուրդն ապրեցավ առաջին կախադաններու վշտագին հիշատակին մեջ. ձգտված ու խելագարված՝ չէին

ուզեր լսել ոչ մեկ ամոքում, ոչ մեկ մխիթարություն. յուրաքանչյուրը մոռցած իր ցավը և հոգը, անպարտելի և հավաքական գանգված մը առաջ բերած էր, որուն վրդովումներովը կալելոծվեին և կգրգռվեին նույնիսկ հաճախ մեր դեմ: Ու սարսափով կդիտեինք, որ երբեմն հիմարությունը չարաբաստիկ հովի մը պես կանցներ այդ վիրալի գանգվածին մեջեն:

Իրիկուն մը, ուշ ատեն կանցնեինք այն տեղեն, ուր հայերու կախաղանները ցցված էին: Մեզի հետ կար ֆրանսացի մը, որուն եվրոպացիի զգայականությունը ծայրահեղորեն տանջված, հիվանդագին դյուրագրգռության մը հասած էր. իր տպավորություններն արագ և խուսափուկ պատկերներ էին միայն. հակառակ որ դեպքին առաջին օրեն մինչև ետքն ականատես եղած էր անհավատալի, անմարդկային տեսարաններու, իր արևմտյան միտքը մերժած էր ընթոնել պատահածին ամբողջությունը:

Անիկա այսպես պատմեց.

«Այն օրը, որ հասա հոս, ամեն բան կատարված էր արդեն, կախաղաններեն մարդկային գրգռյակներ կճոճեին ողորմելիորեն, ամբոխը ստվար բազմությամբ խոնված էր ու զինվորական շղթա մը զիրենք որոշ հեռավորության մեջ կպահեր կախաղաններեն: Արտակարգ ընդհանուր լռություն մը զիս ապշեցուց. ամբոխին մեջեն դիակնային տժգունությամբ դենք մը դուրս կցայտեր և բոլոր աչքերն անոր հառած էին:

Պահ մը իզուր հարցուփորձեցի շուրջիներս, հետո տեղացի ծանոթի մը հանդիպելով, հասկցա.

- Հայ մայր մըն է,- ըսավ հուզումեն ակռաները սեղմելով...

Ես բան մը չէի լսեր, ու գրեթե բան մը չէի տեսներ...

- Ի՞նչ կըսես կոր,- հարցուցի:

- Անե՛ծք... անե՛ծք...

Խումբե-խումբ ամբոխը ճեղքելով կառաջանայինք, և առաջին կարգին վրա եղողները կհաղորդեն ետևի շարքերուն իրենց լսածները. այնպես որ աստիճանաբար կցկտուր մրմունջներով կկրկնեն հայ մորը խոսքերը.-

- Անիծյա՛լ ըլլաք... ո՛վ դուք, աշխարհիս խագեպները... մոր անեծքը սևցնե՛՛ն ճակատագիրը... երբ հասնին օրեր, ուր սահմուկած ինքզինքնուդ հարցնեք, թե ինչն՞ է կտառապիք, կսկիծով հիշեք, թե այս բուպեիս համար է... ձեր սև ժամն ալ հնչե՛ն ու ամլության և մահվան դատապարտվի՛ք... ծարավի խոտի պես չորնաք չարչարանքի կրակներու մեջ... ու ձեր անգթության և վայրագության փոխարեն ձեր բազմապատկված վիշտերով տառապի՛ք...

Ամեն կողմն ամբոխն արձագանք դառնալով կկրկնեն այդ չարաբաստիկ բառերը: Տուրտ սարսուռ մը կանցներ գինվորներու շարքին վրայեն. դահիճներն անգամ դղրդված էին՝ մինչ հոգեվարքի վերջին կծկումներով ծամածոած կախվածները մեղմորեն կճոճվեին կախադաններու վրա: Ոչ որ կհամարձակեր ձեռք վերցնել ու լռեցնել վշտահար մայրը, ու մինչ անդին ամեն խորշերու մեջ ու ամեն խշտյակներու վրա ամեն կարգի արկածյալները կհիմարանային ու մահվան կցանկային, ասդին կախադաններուն առաջք սգավոր մայրը կշարունակեր բարձրաձայն.

- Անիծյալ ըլլա՛ք... անիծյալ ըլլա՛ք... անիծյալ ըլլա՛ք...:

Այդ պահուն հրամանատարները, պահապան գինվորները, դահիճները, հանդիսատես ամբոխը, ամենքն ալ դժոխքի մեջ շարչրված մարդու դեմքեր ունեին. ավելի ահռելի տեսարան կարելի չէր երևակայել. իրենց մակարդակեն վեր կախադաններու շարքը...: Կախվածներուն մեջ հայերը դյուրին էր գանազանել, անոնք ամենեն խաղաղ երևույթն ունեին, մեկը մանավանդ կհիշեմ, շատ երիտասարդ էր, գրեթե մանկունակ դեմքով, գլուխը մեկ կողմ հակած, կարծես մորը ուսին վրա հանդարտորեն կննջեր... ոտքերուն տակ, գետնին վրա ձգած էր գույգ մը կոշիկներ, այդ կոշիկները... երբեք չպիտի մոռնամ իր երիտասարդ նահատակի երևույթը... այդ ճիվաղային ծամածոություններով այլակերպված մարդկային արարածներու մեջ, այդ այլասերված ամբոխին մեջ, իր երևույթին խաղաղությունը սփոփարար էր լույսի պես:

Կախադաններու դիմացը միշտ կտեսնեի հայ մորը մեռելատիպ տժգունությամբ դենքը: Քանի՞ վայրկյան տևեց բոլոր ասոնք, չեմ գիտեր, ինձի կթվեր, թե երկար ժամանակներե ի վեր շուրջս ամեն բան անշարժացած ու քարացած էր այդպես... այդ շփոթ դիմագծերը, երկու սև խորություններ, անհատակ աչքեր: Ու ամենքն ալ ժողովված էին, կարծես լսելու համար հայ մորը ձայնը... կտրատված ձայն մը, կտրծքե ելած ձայն մը, որուն մեկ մասը կարծես ուրվականային հով մը կառներ կտաներ... Հանկարծ սթափեցան, զինվորական թմբուկը լսելի եղավ, երկու անհատակ աչքերն անհետացան ամբոխին մեջ ու զինվորներն անցան պտուտքելով...

Իրենց վրա, կախվածները կշարունակեին ճոճել հետզհետե ավելի մեղմորեն...: